

Məmmədəğa Sultanovun klassik irsə bağlı elmi fəaliyyəti

Tamilla Məhərrəmzadə

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi. Azərbaycan.

E-mail: tamilla_filologiya@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan əlyazmaşünaslıq və mətnşünaslıq elminin görkəmli nümayəndəsi, tanınmış şərqşünas, şair və jurnalist, Azərbaycan klassik ədəbiyyatının tədqiqatçısı və farsdilli ədəbiyyatımızın bir çox nümunələrini ana dilimizə bədii tərcümə edən Məmmədəğa Sultanməhəmməd oğlu Sultanovun (1910-1991) həyat yoluna işıq salınır. Onun təhsil, bədii yaradıcılıq, tərcüməçilik, elmi tədqiqat və təşkilati fəaliyyəti xronoloji ardıcılıqla nəzərdən keçirilir, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının nəzdində Respublika Əlyazmalar Fondunun qurulmasında müstəsna rolu xüsusi vurğulanır. M.Sultanovun tam elmi tərcümeyi-halı kimi hazırlanan məqalə alimin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan şəxsi işi və şəxsi arxivi, müasirlərinin onun haqqında xatirələri, mətbuatda onun barəsində dərc olunan materiallar tədqiqata cəlb olunmaqla ərsəyə gəlib. Məqalədə M.Sultanovun həyat və yaradıcılığı bir neçə rəkursdan öyrənilmişdir: təhsil illəri, bədii yaradıcılıq fəaliyyətinin tarixi xronoqrafiyası, jurnalistik fəaliyyəti, hərbi xidmət illəri, elmi və elmi-təşkilati fəaliyyəti, pedaqoji fəaliyyəti, şəxsi həyatı. Tədqiqat boyu bioqrafik metod tətbiq edilməklə faktların toplanması və seçilməsi, onlar arasında əlaqənin qurulması texnikasından yaradıcı istifadə olunub.

Açar sözlər: əlyazma, mətnşünas, bədii tərcümə, klassik Azərbaycan ədəbiyyatı

Mammadaga Sultanov's academic activity related to the classical heritage

Tamilla Magerramzadeh

National Museum of Azerbaijani Literature named after Nizami Ganjavi. Azerbaijan.

E-mail: tamilla_filologiya@mail.ru

Abstract. The article sheds light on the life path of Mammadagha Sultanmammad oghlu Sultanov (1910-1991), a prominent representative of Azerbaijani manuscript and textual studies, a well-known Orientalist, poet and journalist, a researcher of Azerbaijani classical literature and an artistic translator of many examples of our Persian-language literature into our native language. His education, artistic creativity, translation, scientific research and organizational activities are reviewed in chronological order, his exceptional role in establishing the Republican Manuscripts Fund under the Azerbaijan Academy of Sciences is specially emphasized. The article, prepared as a complete scientific biography of M.Sultanov, was created by involving in research the personal work and personal archive of the scientist preserved at the Institute of Manuscripts named after Mahammad Fizuli of ANAS; the memories of his contemporaries and the materials published about him in the press. In the article, M.Sultanov's life and creativity are studied from several angles: educational years, historical chronography of artistic creative activity, journalistic activity, years of military service, scientific and scientific-organizational activity, pedagogical activity, personal life. Throughout the research, the technique of gathering and selecting facts and establishing connections between them was creatively used by applying the biographical method.

Keywords: manuscript, textualist, literary translation, classical Azerbaijani literature

Giriş / Introduction

XX əsr Azərbaycan ədəbi ictimaiyyətinin görkəmli isimlərindən biri də Məmmədəğa Sultanovdur. İlk mətnşünas və əlyazmaşünaslarımızdan olan M.Sultanov eyni zamanda şair, mütərcim, ədəbiyyatşünas kimi də tanınmışdır. Onun həyat yolunu izləmək Azərbaycan elmi və mədəniyyətinin Sovetlər Birliyi nəzdində inkişaf tarixini daha dərinədən öyrənməyə, ötən əsrdə filoloji fikrimizin qazandığı nailiyyətlərə bir daha nəzər salmağa imkan verir.

Məmmədəğa Sultanməhəmməd oğlu Sultanov 5 yanvar 1910-cu ildə Cənubi Azərbaycanın Ərdəbil şəhərində dərviş ailəsində dünyaya gəlib. “O, səkkiz uşaq (4 oğlan, 4 qız) atası olan Sultanməhəmməd kişinin böyük oğlu idi.

Əsas hissə / Main Part

Gənc tədqiqatçı Hikmət Rzadənin “Bakı və Qarabağda nəşr olunmuş əski çap kitabları (AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun farsdillli materialları əsasında)” adlı məqaləsində verdiyi məlumata görə, sözügedən məktəbin nizamnaməsi ayrıca kitabça halında nəşr olunub və Əlyazmalar İnstitutunun əski çap kitabları fondunda mühafizə olunur. Yəni: “15 səhifədən ibarət və saxlanlarda XI-443 şifresi ilə qorunan “Nizamnaməyi-dəbistani-Təməddüni İraniyan dər Sabuncı” kitabçası həmin məktəbin dövlət tərəfindən rəsmi qəbul edilən ibtidai təhsil müəssisəsi olduğunu təsdiq edir [9, s.77].

Orta məktəb illəri 1926-1929-cu illərə təsadüf edən M.Sultanov Balaxanıdakı “Gənc mədəncilər” fabrikinin zavod məktəbində təhsil almışdır. O öz tərcümeyi-halında göstərir ki, 1926-cı ildə atası zavodda baş verən bədbəxt hadisə nəticəsində əmək qabiliyyətini itirdiyindən, 16 yaşlı Məmmədəğa “Gənc mədəncilər” (müəllif bu müəssisəni “Yunıy qornıyq” kimi qeyd edir) adlanan fabrikinin zavodda çilingər şagirdi vəzifəsində çalışmağa məcbur olur və eyni zamanda həmin təşkilatın nəzdindəki məktəbdə təhsilini davam etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, belə

Sahibkarın mədənlərində sadə fəhlə kimi çalışın Sultanməhəmməd tək-tənha halal əməyilə on baş ailəni saxlayırdı” [5, s.14]. O, hələ kiçik ikən ailəsi Bakıya köçür və balaca Məmmədəğanın gələcək taleyi məhz bu şəhərlə bağlanır.

İlk təhsilini 1916-1919-cu illərdə Molla Kazımın mədrəsəsində aldıqdan sonra ölkədə sovet hakimiyyəti bərqərar olduğundan, elmə-təhsilə həvəs göstərən Məmmədəğa yalnız bir il fəsilədən sonra təhsilini davam etdirir. O, 1921-1926-cı illərdə Bakının Sabunçu qəsəbəsində “Təməddüni-İraniyan” məktəbində təhsil alır. Alim öz tərcümeyi-halında fars dilini məhz bu məktəbdə mükəmməl öyrəndiyini qeyd edir [13, s.296].

ümumtəhsil müəssisələrinin açılması 1922-1925-ci illərdə SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyətinin ZSFSR-dən birinci sədri olan Nəriman Nərimanovun (1870-1925) 1924-cü ildə “Azərbaycanlı fəhlələrin yeni həyatda, respublika təsərrüfatının idarə olunmasında fəal iştirakını təmin etmək üçün onların təhsil səviyyəsini yüksəltmək” yolunda həyata keçirdiyi mütərəqqi tədbirlərin tərkib hissəsi idi [2, s.106]. Onu da nəzərə çatdırmaq yerinə düşər ki, görkəmli ictimai-siyasi xadim, Azərbaycanın xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov da onunla eyni məktəbdə təhsil almış və elə şagird olduğu illərdən M.Sultanovla yaxın dostluq etmişdir.

Orta məktəbdə oxuduğu illərdə bədii ədəbiyyata həvəs göstərən M.Sultanov 1926-cı ildə Sabunçu kənd klubunun nəzdində fəaliyyət göstərən “Ədəbiyyat dərnəyi”nə üzv olur. Bu dərnəyə görkəmli ədib, şair, pedaqoq və tənqidçi Seyid Hüseyn (1887-1938) başçılıq edirdi. “Sadiq” təxəllüsü ilə şeirlər yazan şairin gənc Məmmədəğaya da təsiri böyük olur. O, fəhlə yazıçı kimi “Gənc işçi” qəzetində “Sənət məktəbi” adlı ilk şeirini dərc etdirə bilir.

M.Sultanov öz tərcümeyi-halında yazır: “Uşaqlıqdan ədəbiyyata həvəsim olduğundan,

hələ “Təməddün”də oxuyarkən Cəlil Məmməd-quluzadənin “İranda hüriyyət” hekayəsi əsasında pyes yazmışdım və məktəblərdə oynanmışdı” [13, s.296].

Bədii ədəbiyyata böyük marağına və fitri istedadına baxmayaraq, M.Sultanov ixtisaslı neftçi olmaq məqsədilə təhsilini davam etdirir. O, 1929-cu ildə Sabunçu qəsəbəsindəki Lassal (Ferdinand Lassal (1825-1864) *alman sosial-demokrat hərəkatının banisi, XIX əsr filosofu, siyasi xadimi və iqtisadçısı*) adına Neft Texnikumuna daxil olur. 1931-ci ildə texnikumu bitirib, neft istehsalçısı ixtisasına yiyələnir. Həqiqət qeyd edək ki, görkəmli jurnalist Nəsir İmanquliyev (1911-1998) də bu məşhur orta ixtisas məktəbinin məzunudur. Deməli, həmin orta ixtisas məktəbində ədəbiyyat və dil dərsləri kifayət qədər yaxşı tədris olunurdu ki, məzunları jurnalistikaya həvəs göstərirdi.

M.Sultanov həmin illəri belə xatırlayır: “O zaman Proletar Yazıçılar Cəmiyyəti xəttillə Sabunçu klubunda təşkil edilən “Ədəbiyyat dərnəyi”ndə fəal surətdə iştirak edir və Yazıçılar İttifaqı ilə sıx əlaqə saxlayırdım. Mənim şeir və hekayələrim ara-sıra respublika mətbuatında dərc olunurdu. 1930-cu ildə “Gənc işçi” qəzetinin 10 illiyinə ithaf olunan “Aprel alovları” adlı kitabçada, habelə 1931-ci ildə “Azərənəş” xəttillə çap edilən “Ədəbi çağırış” adlı məcmuədə mənim “Gurultu” adlı şeirim və “Göy adamı”, “Əziz” adlı hekayələrim dərc olunmuşdu” [13, s.296].

Texnikumu bitirəndən sonra M.Sultanov jurnalistik fəaliyyətlə məşğul olur. O, bədii yaradıcılıqla neftçi peşəsini üzvi şəkildə birləşdirərək, ölkənin bir nömrəli gündəlik ictimai-siyasi mətbu orqanı olan “Kommunist” qəzetinin Qazma şöbəsində ədəbi işçi vəzifəsində çalışır. 1931-1932-ci illərdə həmin qəzetə əvvəl əslən Balkan türkü olan Əhməd Bədi Triniç, daha sonra isə Yunis Hacıyev rəhbərlik etmişlər. Bu mütərəqqi fikirli, peşəkar jurnalistlərin də M.Sultanovun formalaşmasına müsbət təsiri olmuşdur.

Əslən Güney Azərbaycandan olan və M.Sultanovla dostluq, həmkarlıq münasibətlərində olan Məmməd Mübariz Əlizadə (1911-1994) həmin illərin hadisələrini belə xatırlayırdı: “Dərnəkdə gənc ədəbiyyat həvəskarlarının şeirləri də, hekayələri də dinlənir, müzakirə olu-

nur, çox az bəyənilirdi. Məmmədəğanın dərnək rəhbəri tərəfindən bəyənilmiş ilk şeiri 1926-cı ildə “Gənc işçi” qəzetində çap edildi və bununla da onun gələcək həyatının mənası dəyişilmiş oldu. O zaman gənc qələm sahiblərinə böyük ehtiyac olduğundan o, “Kommunist” qəzeti redaksiyasına işə dəvət edildi və beləliklə də, “M.Sultan” imzası ilə yazan gənc şairin jurnalistlik fəaliyyəti başlandı” [5, s.14].

Hər iki mətbu orqanın – “Gənc işçi” və “Kommunist” qəzetlərinin redaksiyalarında çalışarkən, M.Sultanov dövrünün bir çox görkəmli ədəbiyyat xadimləri ilə ünsiyyətdə olmaq imkanını əldə edir. Elə bu illərdə də o qələmini itiləmək, üslubunu mükəmməlləşdirmək, gələcək fəaliyyət istiqamətini müəyyən etmək fürsəti əldə edir.

Artıq peşəkar jurnalist kimi qəbul olunan M.Sultanov 1932-ci ildə “Hücum” məcmuəsinin məsul katibi təyin olunur. 1933-cü ilə qədər o, bu mətbu orqanda çalışır. Müəllifin ilk bədii tərcüməsi də məhz həmin ərəfədə çap olunur. Haqqında danışdığımız əsər tacik mühərriri, məşhur “Həblül-mətin” məcmuəsinin nəşiri Əbülqasim Lahutinin (1885-1957) “Kreml” poeması idi.

Bu ərəfədə M.Sultanov elmi-tədqiqat işləri ilə də ciddi məşğul olmaq qərarına gəlir və 1933-cü ildə Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasına qəbul olunur. İntibah dövrü Azərbaycan klassik ədəbiyyatı üzərində araşdırma aparır.

O, 1933-cü ildə Kürdəmir rayon MTS-in siyasi orqanı olan “Bolşevik” qəzetinin redaktoru, 1934-1936-cı illərdə “Gənc işçi” qəzetində məsul katib, 1937-ci ildə “Kommunist” qəzetinin Elm və mədəniyyət şöbəsinin müdiri vəzifələrində jurnalistlik fəaliyyətini uğurla davam etdirir.

Jurnalist-tədqiqatçı Nurəddin Ədiləoğlu “Klassik irsin fədakar tədqiqatçısı və tərcüməçisi Məmmədəğa Sultanovun xidmətləri misilsiz, xatirəsi əzizdir” məqaləsində yazır: “1933-cü ildə MTS-lərdə siyasi şöbə yaradılarda Kürdəmirdə “Bolşevik” qəzetinin redaktoru vəzifəsində çalışan Məmmədəğa Sultanov həmin şöbələrin (yəni, MTS-lərin) rayon partiya komitələri ilə birləşdiyi vaxtlarda (1935-ci ildə) Məmmədəğa – yəni həmin rayonda çıxan “Yeni hə-

yat" qəzetinə redaktor göndərilib (Qəzetin ilk sayı 31 may 1932-ci ildə işıq üzü görüb)" [4, s.17].

Atası Sultanməhəmməd Məmmədağlı oğlu 1935-ci ildə dünyasını dəyişir. Həmin ildən 25 yaşlı Məmmədağa ailənin əsas yükünü öz üzərinə götürür. Çünki anası Səkinə Xəlil qızı evdar qadın idi, işləmirdi.

M.Sultanovun pedaqoji fəaliyyəti ali tədris müəssisələri ilə bağlı olur. Gənc alim 1938-ci ildə Mühəndis və təsərrüfatçıların ixtisasını artıran İnstitutda Azərbaycan dili kafedrasının müdiri, 1939-1941-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsində ilk fars dili müəllimi kimi çalışır.

İl Cahən Savaşı bir çoxları kimi, onu da elmi-pedaqoji fəaliyyətini yarımcıq qoymağa məcbur edir. M.Sultanov 1941-ci ildə Böyük Vətən müharibəsi zamanı cəbhəyə yola düşür. 1941-ci ildə Tiflisdə Zaqafqaziya cəbhəsi siyasi idarəsinin VII şöbəsində fars dili müəllimi kimi çalışarkən o həm də jurnalistik fəaliyyətini davam etdirir. "Şöbə" qəzeti ilə əməkdaşlıq edir. 1942-ci ildə Təbrizdə 47-ci döyüşən ordunun siyasi şöbəsində baş təlimatçı vəzifəsini icra edir. Qeyd edək ki, bu dövrdə Azərbaycandan Təbrizə göndərilən qrupa Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov kimi ədəbiyyat xadimləri də daxil idi. "1942-ci il yanvarın 29-da Tehrandə SSRİ, Böyük Britaniya və İran arasında ittifaq müqaviləsi bağlandı. Həmin ilin martında Azərbaycandan İrana göndərilmiş siyasi işçilərin əksəriyyəti geri çağırıldı. İlin ortalarında isə burada Bakı missiyasında cəmi 84 nəfər qalmışdı" [1]. M.Sultanov da o azsaylı heyətin içerisinde təmsil olunur.

Osman Sarıvəlli M.Sultanov haqqında verdiyi xasiyyətnamədə onun həyatının Təbriz dövrünü yada salaraq ikincinin müharibə illərində "Vətən yolunda" qəzeti (11 oktyabr 1941-ci ildən 13 aprel 1942-ci ilə qədər və 10 aprel 1944-cü ildən 1 may 1946-cı ilə qədər Təbrizdə ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində nəşr olunan mətbu orqan) ilə də əməkdaşlıq etdiyini göstərdi: "Mən yoldaş M.A.Sultanovu hələ 1933-cü ildən – "Hücum" jurnalının fəal bir əməkdaşı olduğu vaxtdan tanıyıram. Mən onu Təbrizdə hərbi xidmətdə olduğu zaman daha yaxından tanıdım.

O, bizim nəşr etdiyimiz "Vətən yolunda" qəzetində yaxından iştirak edirdi" [12, s.352].

M.Sultanov Tehrandə Sovet dövlətinin səfirliyi xətti ilə həyata keçirilən işlərdə də aktivlik nümayiş etdirdiyi üçün dəfələrlə təşəkkür alır. Nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, 28 noyabr 1943-cü il tarixində Tehrandə ABŞ, SSRİ və Böyük Britaniya dövlət başçılarından iştirakı ilə məşhur konfrans baş tutmuşdur. O zaman SSRİ dövlətinin başçısı İ.Stalin Tehrana məhz Bakıdan təyinarə ilə yola düşmüş və onu bu səfərdə müşayiət edənlərin içində M.Sultanov da olmuşdur [16, s.10].

Həmin ildə Tiflisdə Zaqafqaziya cəbhəsi siyasi idarəsinin VII şöbəsində xidmətini davam etdirən M.Sultanov "Şimali İranda siyasi partiyalar və qruplaşmalar" (rus dilində) adlı ilk kitabını nəşr etdirir. Bakıya qayıdaraq keçmiş Lenin rayon hərbi Komissarlığında I-cü şöbənin rəis müavini təyin olunur. 1944-cü ildə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin "Qafqazın müdafiəsinə görə" medalı ilə təltif olunur, 1945-ci ildə ordu sıralarından baş leytenant rütbəsində tərxis olunaraq elmi fəaliyyətini davam etdir-mək qərarına gəlir.

M.Sultanovun gələcək həyatını bağlayacağı və ömrünün növbəti 46 ilini həsr edəcəyi əlyazmaşünaslıq fəaliyyəti də məhz bundan sonra başlayır. Belə ki, o, 1945-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin aspiranturasına bərpə edilir və Azərbaycan SSR EA Nizami adına Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun Əlyazmalar şöbəsinin müdiri vəzifəsinə təyin olunur. Eyni zamanda pedaqoji fəaliyyətini də davam etdirir, ADU-da fars dilini və İran ədəbiyyatını tədris edir.

1946-cı ildə faşizm üzərində qələbənin ildönümü münasibətilə M.Sultanov SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin müvafiq qərarı ilə "1941-1945-ci illər Böyük Vətən Müharibəsində Almaniya üzərində qələbəyə görə" medalı ilə təltif olunur. Bu təltif respublikanın siyasi rəhbərliyinin ona olan etimadını daha da artırır. O, 1947-ci ildə Səməd Vurğunun sədrlik etdiyi Azərbaycan-İran Mədəni Əlaqələr Cəmiyyətinin referenti kimi, Cənubi Azərbaycan məsələsində də yaxından iştirak edir. "Hələ müharibədən qabaq – 1939-cu ildə dahi Nizaminin 800 illik yubileyinə hazırlıq ərəfəsində M.Sultanov həm istedadlı şair, həm də fars dilinin gözəl bi-

licisi kimi Səməd Vurğunun diqqətini cəlb etmişdi" [4, s.17].

Uzun illər M.Sultanovla bir institutda çiyin-çiyinə çalışan həmkarı Əkrəm Bağirov alim haqqında qələmə aldığı "Müdrək sözün qüdrəti" adlı məqaləsində onun öz xatirələrinə əsaslanıb bu xüsusda yazır: "Müharibədən qabaq – 1939-cu ildə, dahi Nizaminin 800 illik yubileyinə hazırlıq dövründə Azərbaycan KP MK-nın qərarı ilə "Xəmsə" bütövlükdə Azərbaycan dilinə tərcümə edilirdi. O vaxtdək rayon qəzetində redaktor işləmiş və Bakının ədəbi mühitindən, demək olar ki, ayrılmış Məmmədağa Sultanovu həm istedadlı şair, həm də fars dilinin gözəl bilicisi kimi bu işə dəvət etmişdilər. Səməd Vurğunun tərcümə etdiyi "Leyli və Məcnun" poemasının redaktəsi Mirzə İbrahimovla birlikdə ona tapşırılmışdı. Düz bir il çəkən bu əməkdaşlıqdan sonra Səməd Vurğun M.Sultanovun yüksək tərcüməçilik istedadını görüb, fars dilinə ana dili kimi bələd olduğunu biləndən sonra ona tövsiyə edir ki, həyatını Azərbaycan klassiklərinin farsca yazılmış əsərlərini tərcümə işinə həsr etsin. Beləcə o, xalqa daha çox və başqa işlərdən daha artıq qulluq göstərmiş olar" [3, s.1].

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda haqqında məlumat verdiyimiz cəmiyyət 1945-ci ildə Təbrizdə yaradılmış və Azərbaycan-İran, daha çox isə Azərbaycanın şimalı ilə cənubu arasında mədəni əlaqələrin qurulmasına böyük xidmət göstərmişdir. Cəmiyyətin Təbriz şöbəsinin xətti ilə 180 mühazirə oxunmuş və 17 konsert keçirilmişdir [7, s.11-12].

M.Sultanov 1946-cı ildə aspiranturayı bitirsə də, ali savad diplomu olmadığı üçün müdafiəyə buraxılmırdı. Bu zaman onun elmi-ədəbi fəaliyyəti, dissertasiya işinin müdafiəyə hazır olması nəzərə alınaraq SSRİ Ali Təhsil Nazirliyinə müraciət olunur və nəticədə, Ali Attestasiya Komissiyası ADU rəhbərliyinə M.Sultanovdan həmin universitetin Filologiya fakültəsinin eksternaturasında müvafiq imtahanları qəbul edib, ali təhsil haqqında sənədi təqdim etmədən onu müdafiəyə buraxmağı tövsiyə edir. № F-3/09 sayılı, 15 may 1954-cü il tarixli arayış da M.Sultanovun 25 noyabr 1947-ci il tarixində ekstern imtahanlarını uğurla verdiyini və müdafiəyə bu-

raxılması üçün heç bir maneənin qalmadığını təsdiqləyir [10, s.309].

1947-ci il alimin şəxsi həyatında da uğurlu il olur. "Bəy nəslinə mənsub olan ömür-gün ortağı Badisəbah xanımla M.Sultanov 1947-ci ildə ailə həyatı qurmuşdu. Badisəbah xanımın atası Mirçavəd bəy Talışxanov Rusiyada ali təhsil almışdı, bir neçə dil bilirdi. Masallıda sadə camaat tərəfindən sevilərsə də, haqsız olaraq "xalq düşməni" kimi 37-ci ildə güllələnmişdi" [4, s.17].

M.Sultanov 12 fevral 1948-ci il tarixində Xaqani Şirvaninin həyat və yaradıcılığının tədqiqinə həsr olunmuş "Əfzələddin Xaqani Şirvani" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını uğurla müdafiə edir [14]. 1949-cu ildə elmlər namizədi diplomunu alan alim sonralar öz tədqiqat işi üzərində işləyərək, onu 1954-cü ildə "Xaqani Şirvani (həyatı və yaradıcılığı haqqında)" adı altında monoqrafiya şəklində çap etdirir [15].

1950-ci ildə (Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin "Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası yanında Respublika Əlyazmalar Fondunun təşkil edilməsi haqqında" 12 oktyabr 1950-ci il tarixli, 1410 №-li qərarı ilə) Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəzdində Respublika Əlyazmalar Fondu yaradılır və M.Sultanov fondun ilk direktoru təyin olunur. Alim bu vəzifədə 1972-ci ilə qədər məhsuldar fəaliyyət göstərir və özünü istedadlı elm təşkilatçısı kimi də göstərə bilir. Məhz onun təşəbbüsü və səyi nəticəsində Respublika Əlyazmalar Fondunun bazası daha da zənginləşir. Yuxarıda göstərilən qərardan çıxış edərək, M.Sultanov əlyazmaların mühafizəsi üçün uyğun şəraitin yaradılmasına təşəbbüs göstərir və əlyazmalardan düzgün istifadənin təşkil üçün uyğun təlimatların hazırlanmasında yaxından iştirak edir. Onun rəhbərliyi altında fonda daxil olan materialların ilkin təsviri verilir, yazılı abidələrin təsnifatı aparılır və fonda müvafiq bölmələr yaradılaraq saxlanlarda formatına uyğun yerləşdirilir. Bir sözlə, M.Sultanov Azərbaycanda elmi əlyazmaşünaslığın ilk patriarxı olur.

1952-ci ildə M.Sultanovun milli-mənəvi sərəvətimizin mühafizəsi, tədqiqi və təbliği sahəsində məhsuldar fəaliyyəti dövlət tərəfindən də layiqincə qiymətləndirilir. Alim SSRİ Ali Soveti

Rəyasət Heyətinin müvafiq qərarı ilə "Əməkə də rəşadətə görə" medalı ilə təltif olunur.

Artıq yüksəkixtisaslı mütəxəssis kimi yetişən və ölkədə qəbul edilən alim M.Sultanov ali siyasi təhsil almaq üçün 1952-ci ildə ÜİK(b)P MK yanında Marks-Engels-Lenin İnstitutunun Azərbaycan filialının axşam şöbəsinə daxil olur. Həmin təhsil müəssisəni də müvəffəqiyyətlə bitirən alim bu müddət ərzində də bədii yaradıcılıqdan ayrılmır və şeirlərini, bədii tərcümələrini "M.Soltan" imzası ilə dərc etdirir. Çoxsaylı şeirlərin, bədii tərcümələrin və bədii-publisistik yazıların müəllifi nəhayət, 1959-cu ildə SSRİ Yazıçılar İttifaqı üzvlüyünə qəbul edilir.

Bədii yaradıcılığı elmi fəaliyyəti ilə üzvi şəkildə əlaqələndirməyə müvəffəq olan və son dərəcə məhsuldar çalışan M.Sultanov 1964-cü ildə SSRİ Elmlər Akademiyası Nəşriyyatının "Şərqi yazılı abidələri" seriyasından olan nəşrlərin redaksiya heyətinin üzvü seçilir. Qeyd edək ki, 1959-cu ildən fəaliyyət göstərən bu redaksiya sonralar "Şərqi ədəbiyyatı" seriyası adlanmış və çoxsaylı sənədi, ədəbi, epigrafiq materialların kitab halında nəşrə hazırlanması üçün ətrafına bütün müttəfiq respublikalardan bir çox görkəmli şərqşünasları toplamışdı. Sevincirici haldır ki, M.Sultanovun həmin ittifaq əhəmiyyətli redaksiyanın üzvü olması bir çox qədim və orta əsrlər Azərbaycan mütəfəkkirlərinin də əsərlərinin bu seriya çərçivəsində nəşrinə imkan yaratmışdır.

Ümumiyyətlə, M.Sultanov XX əsrin 50-60-cı illərində Moskva, Bakı, Leningrad (indiki Sankt-Peterburq), Tbilisi, Daşkənd, Düşənbə şəhərlərində keçirilən bir çox beynəlxalq konqres, konfrans və elmi simpoziumlarda dünya şöhrətli şərqşünas və mətnşünasların qarşısında əlyazmaşünaslığın əsas problemlərindən məruzələr etmişdir. Onun "Azərbaycan RƏF-də qorunan ərəbdilli əlyazmalar", "Əlyazmaların izahlı kataloqunun tərtib prinsipləri" (1959), "Qədim əlyazmaların arxeoqrafiyası və tədqiqi məsələləri" (1969) kimi məruzələri dünya elminin diqqətini cəlb etmiş, hətta indinin özündə də istinad olunan mənbələr sırasındadır.

Bunun nəticəsidir ki, onun fədakar əməyi məhsuldar qiymətləndirilmişdir. 1966-cı ildə M.Sultanov "Böyük Vətən müharibəsində qələbənin

20 illiyi münasibətilə" yubiley medalı ilə təltif olunur və bir il sonra Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fərmanı ilə "Əməkdar mədəniyyət işçisi" fəxri adına layiq görülmür.

1969-cu ildə YUNESKO-nun xətti ilə Səmərqənd şəhərində təşkil edilən Teymurilər dövrü incəsənətinə aid Şərqşünasların Beynəlxalq Simpoziumunda nümayiş olunan və tamaşaçıların böyük marağına səbəb olan zəngin tərtibatlı Azərbaycan stendinin hazırlanması da M.Sultanovun rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə baş tutmuşdu.

Elə buna görə də Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, akademik Mustafa Topçubaşov 25 avqust 1969-cu il tarixində M.Sultanova verdiyi xasiyyətnamədə onu "respublikanın görkəmli şərqşünas alimlərindən biri və yazılı abidələrin tədqiqi sahəsində çoxsaylı elmi əsərlərin müəllifi" kimi qiymətləndirmişdi [1, s.359].

Bu və digər xidmətləri nəzərə alınaraq M.Sultanov 1970-ci ildə anadan olmasının 60 illik yubileyi münasibətilə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanı, V.İ.Leninin 100 illiyi ilə əlaqədar "Rəşadətli əməyə görə" medalı ilə təltif olunmuşdur.

1972-ci ildə M.Sultanov elmi-təşkilati fəaliyyətdən nisbətən uzaqlaşaraq, daha çox elmi tədqiqat işləri ilə məşğul olmaq qərarına gəlir. Ona görə də Respublika Əlyazmalar Fondunun tədqiqi şöbəsində çalışmaq niyyətini yazılı şəkildə akademiya rəhbərliyinə bildirir. Elə həmin ildə o, bu elmi-tədqiqat müəssisəsinin Ərəb və farsdilli əlyazmaların tədqiqi və nəşri şöbəsinin müdiri seçilir. 1976-cı ilə qədər bu vəzifədə çalışan alim şöbədə yerinə yətirlən bir sıra fundamental tədqiqat işlərinə rəhbərlik etməklə yanaşı, "Maddeyi-tarix və onun tərtibi haqqında" (1972), "Azərbaycan əlyazmalar xəzinəsində Caminin əsərləri (tacik dilində)" (1973), "Bir daha Nizami" "Divan"ı haqqında" (1974), "Nəyi və necə tərcümə etmək lazımdır?" (1975), "Füzuli ədəbi məktəbinin davamçıları" (1976) kimi mükəmməl elmi nəticələr ortaya qoyan elmi məqalələr də çap etdirir. Eyni zamanda bədii yaradıcılıqdan da ayrılmır, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Əmir Xosrov Dəhləvi, Rəhmətli Təbrizi kimi şairlərin əsərlərini də ana dilimizə tərcümə edərək geniş ictimaiyyətə təqdim edir.

1976-cı ildə əvvəlki illərdəki təcrübəsi nəzərə alınaraq, M.Sultanov Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunun Azərbaycanın Şərqi ölkələri ilə əlaqələri şöbəsinə müdir vəzifəsinə köçürülür. "Azərbaycanın Yaxın və Orta Şərqi ölkələri ilə əlaqəsi" şöbəsi məxsusən ona görə yaradılmışdı" [8, s.497]. 1981-ci ilin sonuna qədər o, həmin vəzifədə çalışır. Həmin illərdə daha çox müəllifin klassik Şərqi ədəbiyyatından etdiyi tərcümələr olonun öz tərtibatında nəşr olunur. Bu nəşrlər arasında didaktik əsərlər üstünlük təşkil edir. Məsələn: Əmir Xosrov Dəhləvi. Oğluma nəsihət (Seçilmiş lirik şeirlər), 1976; Təmsil və alleqoriya (XVI-XX əsr Azərbaycan şairlərinin əsərlərindən toplanmışdır), 1978; Babaların hikmət və nəsihətləri (Azərbaycan, Yaxın və Orta Şərqi xalqları klassiklərinin əsərlərindən mənzum və mənsur iqtibaslar), 1980; Xaqani Şirvani. Ürək döyüntüləri, 1981 və s. bu qəbildəndir.

Bu illərdə də onun xidmətləri Respublika rəhbərliyi tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. 1977-ci ildə Böyük Vətən Müharibəsində qələbənin 30 illiyi münasibətilə yubiley medalı, 1980-ci ildə isə "SSRİ Silahlı Qüvvələrinin 60 illiyi" yubiley medalı ilə təltif olunur və 1981-ci ildə ona Respublika əhəmiyyətli xidmətlərinə görə, fərdi təqaüd təyin edilir.

1982-ci ildə M.Sultanov elmi fəaliyyətini öz doğma evi bildiyi Respublika Əlyazmalar Fondunda davam etdirmək qərarına gəlir və yəni-dən fondun Ərəb və farsdilli əlyazmaların tədqiqi və nəşri şöbəsinə rəhbərlik edir. Ömrünün sonuna qədər o, bu vəzifədə çalışır. Həmin illərdə alim və tərcüməçi daha çox A.A.Bakıxanov irsinin tədqiqi, tərcüməsi və nəşrə hazırlanması işi ilə məşğul olur. 1982-ci ildə A.A.Bakıxanovun "Nəsihətlər"ini, 1984-cü ildə "Seçilmiş əsərləri"ni, 1985-ci ildə "Qurd və ilbiz" təmsilini ayrıca kitab halında nəşr etdirir.

Bu illərdə bir çox görkəmli Azərbaycan klassiklərinin həm Azərbaycan, həm də fars dilində olan irsini, demək olar ki, ilk dəfə xalqımıza tanıdan əlyazmaşünas və mütərcimlərdən biri də M.Sultanov olur. Məsələn, Mirzə İsmayıl Qasirin farsca şeirləri 1988-ci ildə məhz onun tərcüməsində işıq üzü görür, Mirzə Fəqir Ordubadinin qəzəl, qəsidə və mürəbbeləri onun

tərtibatı ilə 1989-cu ildə "Ağlar qələm əlimdə" adı altında ayrıca kitab halında nəşr olunur.

O, fars dilinin tədrisi sahəsində təcrübəsini bölüşərək 1983-cü ildə R.Axundova ilə birlikdə 2-ci sinif üçün "Fars dili" dərsliyini hazırlayır və kitab yüksək tirajla çap olunaraq Respublikada xarici dil fənni kimi fars dili keçilən məktəblərə paylanır.

Ömrünün son onilliyində də onun xidmətləri unudulmur, Respublika və akademiya rəhbərliyinin diqqət mərkəzində olur. M.Sultanov 1985-ci ildə Böyük Vətən Müharibəsində qələbənin 40 illiyi münasibətilə yubiley medalı və II dərəcəli ordenlə, 1986-cı ildə Sovet Müharibə Veteranları Komitəsinin döş nişanı, 1987-ci ildə Azərbaycan LKGI-nin Fərmanı və Azərbaycan Elmlər Akademiyasının "Müharibə və əmək veteranı" xatirə nişanı, 1988-ci ildə "SSRİ Silahlı Qüvvələrinin 70 illiyi" ordeni ilə təltif olunur.

Bütün bu orden və medallara, fəxri ad və mükafatlara rəğmən, M.Sultanov taniyanlar onu çox sadə və təvəzökar insan kimi xatırlayır. Yəqin elə buna görə də akademik Rafəel Hüseyinov "Xəzinə yaratmış kişi" məqaləsini bu cümlə ilə yekunlaşdırır: "Bizim və tariximizin yadında "yaxşı adam" rəmzinə aramaq fikrinə düşsəniz, bilin ki, belə əməli salehlərdən biri Məmmədəğa Sultanovdur" [8, s.498].

22 yanvar 1991-ci ildə Azərbaycan mətnşünaslıq və əlyazmaşünaslıq elminin banilərindən biri olan Məmmədəğa Sultanov dünya ilə əbədi vidalaşır. Həmin tarixdə bu hüznü hadisə ilə əlaqədar alimin vaxtilə redaksiyasında çalışdığı, ölkənin əsas mətbu orqanı olan "Kommunist" qəzetində "Görkəmli ədəbiyyatşünas alim, məhsuldar tərcüməçi-şair, Respublikanın Əməkdar mədəniyyət işçisi, Respublika əhəmiyyətli fərdi təqaüdü, filologiya elmləri namizədi Məmmədəğa Sultanməhəmməd oğlu Sultanov haqqında nekroloq" [6] dərc olunur. Azərbaycan KP MK-nin ideoloji katibi Fazil Muradəliyev, Azərbaycan KP-nin birinci katibinin mətbuat katibi Rəsim Ağayev, Azərbaycan EA-nın prezidenti, akademik Eldar Salayev, vitse-prezidenti, akademik Məhdət Abasov, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri Anar, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Ağsaqqallar Şurasının üzvü və Ali Sovetin deputatı, akademik Mirzə İbrahimov, Şərqi

şünaslıq İnstitutunun direktoru, akademik Ziya Bünyadov, Əlyazmalar İnstitutunun direktoru Cahangir Qəhrəmanov və başqalarının imzaladığı bu nekroloq aşağıdakı cümlələrlə bitirdi: "İstedadlı şair və alim, incə qəlbli insan, milli

mədəniyyətimizin və klassik ədəbiyyatımızın yorulmaz təbliğatçısı M.S.Sultanovun parlaq xatirəsi xalqımızın qəlbində daim yaşayacaqdır" [6, s.3].

Nəticə / Conclusion

Azərbaycanda əlyazmaşünaslığını bir elmi istiqamətə çevirən, mətnşünaslıq, ədəbiyyatşünaslıq sahəsində ciddi uğurlara imza atan, poetik istedadı və bədii tərcümə məharəti ilə fərqlənən Məmmədəğa Sultanovun mənalı həyat tarixçəsini araşdırarkən, xalqımızın 1910-1991-ci illər ərzində yaşadıklarının aydın manzərəsi ilə tanış oluruq. M.Sultanovun ömür salnaməsində Seyid Hüseyn, Səməd Vurğun, Mirzə İbrahi-

mov kimi görkəmli ədəbi simalarının, "Yeni həyat", "Gənc işçi", "Şölə", "Vətən yolunda" kimi ədəbi fikrimizin formalaşmasında xüsusi əhəmiyyətə malik mətbu orqanların, tərcümə və tədqiq etdiyi Ə.Xaqani, N.Gəncəvi, A.A.Bakıxanov kimi müəlliflərin əsərlərini gördükə, onun şəxsiyyətini formalaşdıran əsas amillərdən birinin elə bədii ədəbiyyat olduğu aydın görünür.

Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Milli Hökuməti // URL: <https://az.wikipedia.org/>
2. Azərbaycan tarixi [yeddi cildə] / red. C.Quliyev. Bakı: Elm, c.6. (aprel 1920 – iyun 1941), 2008.
3. Bağirov Ə. Müdrik sözün qüdrəti // "Elm" qəzeti, 1986, 11 dekabr. № 48 (69).
4. Ədilöglü N. Klassik irsin fədakar tədqiqatçısı və tərcüməçisi Məmmədəğa Sultanovun xidmətləri misilsiz, xatirəsi əvəzsizdir // "525-ci qəzet", 2022, 23 iyul.
5. Əlizadə M. Xeyirxah, nəcib insan // Məmmədəğa Sultanov. Biblioqrafiya (təkmilləşdirilmiş nəşri), tərt. ed.: A.Xəlilov. Bakı: Nurlan, 2005.
6. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim, məhsuldar tərcüməçi-şair, Respublikanın Əməkdar mədəniyyət işçisi, Respublika əhəmiyyətli fərdi təqaüdü, filologiya elmləri namizədi Məmmədəğa Sultanməhəmməd oğlu Sultanov haqqında nekroloq // "Kommunist", 1991, 22 yanvar.
7. Güney Azərbaycan (biblioqrafik göstərici) / tərt. ed. və red.: N.Əskər, Q.Şəhriyar. Bakı, 2015.
8. Hüseynov R. Xəzinə yaratmış kişi // R.Hüseynov. Millətin zərəsi. Bakı: Azərbaycan, 2001.
9. Rzazadə H. Bakı və Qarabağda nəşr olunmuş əski çap kitabları (AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun farsdillli materialları əsasında) // – Bakı: Əlyazmalar yandır, 2020, № 1 (10).
10. S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsinin M.Sultanova təqdim etdiyi 15 may 1954-cü il tarixli, № F-3/09 sayılı arayış // AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun sənəd arxiv, Fond № 1, Siyahı № 6, qovluq № 19 – İşdən azad olunan əməkdaşların şəxsi işləri "M"- "E", 1945-1987-ci illər.
11. Sultanov M. Əfzələddin Xaqani Şirvani / filologiya elmləri namizədi dis. / – Bakı, 1947.
12. Sultanov M. Xaqani Şirvani (həyatı və yaradıcılığı haqqında) / – Bakı: Azərneşr, 1954.
13. Sultanov Məmmədəğa haqqında Mustafa Topçubaşovun verdiyi xasiyyətnamə // AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun sənəd arxiv, Fond № 1, Siyahı № 6, qovluq № 19 – İşdən azad olunan əməkdaşların şəxsi işləri "M"- "E", 1945-1987-ci illər.
14. Sultanov Məmmədəğa haqqında Osman Sarıvəllinin verdiyi xasiyyətnamə // AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun sənəd arxiv, Fond № 1, Siyahı № 6, qovluq № 19 – İşdən azad olunan əməkdaşların şəxsi işləri "M"- "E", 1945-1987-ci illər.

15. Sultanov Məmmədəğa. Tərcümeyi-hal // AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun sənəd arxiv, Fond № 1, Siyahı № 6, qovluq № 19 – İşdən azad olunan əməkdaşların şəxsi işləri "M"- "E", 1945-1987-ci illər.
16. Яшлавский А. «Эврика» и «Большая тройка». 75 лет назад состоялась Тегеранская конференция // – ФСБ: за и против, – 2018. № 5 (57) октябрь.

Жизненный путь Мамедага Султанова, связанный с классическим наследием

Тамилла Магеррамзаде

Национальный музей азербайджанской литературы имени Низами Гянджеви. Азербайджан.
E-mail: tamilla_filologiya@mail.ru

Резюме. В статье освещён жизненный путь Мамедага Султанмухаммад оглы Султанова (1910-1991), выдающегося представителя азербайджанской текстологии, известного востоковеда, поэта и журналиста, исследователя азербайджанской классической литературы, учёного, сделавшего художественный перевод на азербайджанский язык многих произведений нашей персоязычной литературы. С хронологической последовательностью в статье рассматривается образование, художественное творчество, переводческая, научно-исследовательская и организаторская деятельность поэта, а также отмечается его исключительная роль в создании Республиканского рукописного фонда при Академии наук Азербайджана. Статья, представляющая собою полную научную биографию М.Султанова, подготовлена на основе исследования творчества и личного архива учёного, хранящегося в Институте рукописей имени Мухаммеда Физули НАН Азербайджана, воспоминаний его современников о нём, а также при исследовании материалов, опубликованных о нём в печати. Жизнь и творчество М.Султанова изучено в статье с разных сторон: годы его образования, историческая хронология деятельности его художественного творчества, его деятельность в области журналистики, годы военной службы, научная и научно-организационная деятельность, педагогическая деятельность, личная жизнь.

В статье в ходе исследования применён биографический метод, творчески использован сбор и выбор фактов, а также техника построения связи между ними.

Ключевые слова: рукопись, текстология, художественный перевод, классическая азербайджанская литература